

**Partnerite ettepanekud "Eesti 2035" tegevuskava uuendamisel
(aprill 2022)**

Riigikantselei vastus

Eesti Elektritööstuse Liit	
Ettepanek on tõsta taastuvenergia summaarset osakaalu lõpptarbimisest 70% aastaks 2035.	Selgitame. Hetkel on koostamisel uus energiamajanduse arengukava, mille käigus seatakse uued sihid ka taastuvenergia osas. "Eesti 2035" tegevuskavas saame taastuvenergia osakaalu sihttasest vastavalt uuendada tegevuskava järgmise uuendamise käigus.
Teiseks ettepanekuks on leida võimalus kirjeldada Eesti 2035 tegevuskava ülevaates ära MKM poolt veetav tööstuspoliitika ehk Tööstus 2030 tegevus (roheline raamat+tegevuskava).	Arvestatud. Ülevaate sõnastust on täpsustatud.
Eesti Kultuuri Koda	
Avaliku sektori teenuste planeerimine ülevalt alla peaks olema asendatud koordineerimise ja koostööga, mis kuulab ja arvestab rohujuure tasandilt tulevaid ettepanekuid. Eesmärgiks ei tohiks olla niivõrd juhtimise koondamine ja tsentraliseerimine kuivõrd otsustamise omavalitsustele ja kodanikuühendustele delegeerimine. Kõrgtasandile võiks jääda koorinaatori roll. Tuleks edasi-arendada IT oskuseid noorte ja rohujuure tasandilt tärkavate ettepanekute kaasamiseks. Näiteks kärjate, arvamusefestivalide jms. läbi kogutud info digitaalsel töötlemisel, struktureerimisel, tekitamiseks demokraatlik esindatus - mõttearendusring ca 12 eriarvamusest, mis koondab sadu või tuhandeid analoogilisi mõttevälgatusi.	Võtame teadmiseks ja nõustume seisukohaga. Avaliku sektori teenuste planeerimisel kaasatakse üha enam seotud sihtgrupe teenuste disainiprotsessi käigus. Kaasamisviise arendatakse pidevalt ning täiendatakse ka IT-lahendusi, mis oleks paremini kättesaadavad ja kasutajamugavamad. Riigivalitsemise vajaliku muutuse A tegevus "Riigi kui terviku teadmispõhine ja kvaliteetne poliitikakujundamine" ja muutus B tegevus "Digiriigi arendamisel pideva katsetamise kultuuri ja korralduse arendamine" sisaldavad üleminekut koosloomelisele poliitikakujundamisele ja innovatiivsetele lahendustele, mis aitavad seda ettepanekut ellu viia.
Näilik inimeste ära kuulamine ja arvestamine tuleb asendada reaalse teaduspõhise kaalumise ja heade mõtete arvestamise ning ellu viimisega. Nn kaasamiselt tuleb edasi liikuda koostöö ja osaluse poole. Vastasel korral jääb Eesti 2035 kauniks dokumendiks, millega reaalset elu liiga palju kokkupuudet ei ole.	Võtame teadmiseks. Nii mõjude hindamise meetoodika kui ka kaasamise hea tava on avalikus sektoris laialdaselt järgitud. Viimastel aastatel on läbi viidud ka mitmeid koosloomelist poliitikakujundamist toetavaid tegevusi (sh on arendamisel uus koosloome keskkond) ning katseprojekte (sh "Eesti 2035" noorte arvamusrännak eelmise aasta sügisel).
Rahastamise allikate mitmekesisusega peaks kaasnema suurem läbipaistvus ja õigeaegne avalikustamine, et tekitada avalik konkurents.	Võtame teadmiseks.

<p>Mitme ministeeriumi koostöös (KUM, JUM, SOM, RAM) tuleb kavandada ja väljatöötada loomeinimeste sotsiaalsete garantiide süsteem riiklikul tasandil, et kunstivaldkondade areng saaks Eestis jätkuda (ja uued Arvo Pärdid kujuneda).</p>	<p>Võtame teadmiseks. Kultuuriministeerium on algatanud loovisikute ja loomeliitude seaduse muutmise väljatöötamiskavatsuse koostamise, mida toetab nii ekspertidest koosnev töörühm kui ka dialoog loovisikutega.</p>
<p>Mitme ministeeriumi koostöös (KUM, HTM, SOM, JUM) tuleb kavandada ja väljatöötada elukaarepõhise huvihariduse ja elukestva õppe süsteemid - mis loovad ühiskonnas sidusust ja tagavad elanikkonna vaimse ja füüsilise tervise, aktiivse osaluse ning tervena vananemise.</p>	<p>Võtame teadmiseks. "Eesti 2035" tegevuskava pöörab teemale samuti tähelepanu mitme erineva vajaliku raames. Näiteks oskuste ja tööturu lehel vajalik muutus <i>A. Muudame haridussüsteemi õppijast lähtuvaks ja paindlikuks</i> all olev tegevusliin "Väljaspool formaalharidust (nt noorsootöös, huvihariduses ja Kaitseväes) omandatud teadmiste ja oskuste arvestamine formaalhariduses", vajalik muutus <i>B. Viime inimeste teadmised, oskused ja hoiakud kooskõlla tööturu vajaduste ning majanduse struktuurimuutustega</i> all olev tegevusliin "Täiskasvanuhariudse süsteemi uuendamine", vajalik muutus <i>E. Looma talendisõbraliku keskkonna all</i> olev tegevusliiniga "Andekaid õppijaid toetava terviksüsteemi arendamine formaalharidussüsteemis ja mitteformaalses õppes koostöös KOVidega",</p>
<p>Euro-rahade kasutamisel tuleb lähtuda kestlike majandus - , tööstus- ja tootmismudelite loomisest, mis suudavad lisandväärtust luua ja areneda et tekiks võimalikult kõrge tehnoloogiline tase, mis suudab kestlikult majandada ka siis kui toetused ammenduvad.</p>	<p>Võtame teadmiseks.</p>
<p>Riigi valitsemist kavandades toimiks riik senisest rohkem koostöiselt - kodanikuühiskonna ja ettevõtjate panust teadvustades ja seda väärtustades. Eesti riik toimib hästi üksnes koostöös, enamikke poliitikaid viiakse ellu ettevõtjate ja kodanikuühiskonna teenustele tuginedes, riik ei saa ilma teisi partnereid kaasamata toimida ja ühiskonda ülal hoida. See arusaam peab väljenduma kodanikkonna panust ja osalust väärtustavas suhtumises.</p>	<p>Võtame teadmiseks. "Eesti 2035" strateegilistes sihtides on nimetatud eesmärgid seatud.</p>

Eesti Linnade ja Valdade Liit	
<p>Rahva kestlikkus, tervis ja sotsiaalkaitse. Soovitame luua tugevama seose „Ruumi ja liikuvuse“ teemaga. Õigusruumi ja teadlikkuse tõstmise kaudu saab elukeskkonna loomist toetada, kuid mitte luua. Vastavad tegevused ja investeeringud kvaliteetse avaliku ruumi, aktiivsete liikumisviiside kasutamiseks mõeldud taristu, sidusa keskuste võrgustiku ja rohetaristu arendamiseks on toodud Ruumi ja liikuvuse peatükis. Vähi oleks viide sellele, et need on tugevalt seotud. Sellise täienduse puhul tasub kaaluda ka järgnevate säästva arengu eesmärkidega seoste loomist:</p> <ul style="list-style-type: none"> •SDG 11 Kestlikud linnad ja kogukonnad; •SDG 13 Kliimameetmed; •SDG 15 Elurikkus ja maismaaökosüsteemid. 	<p>Osaliselt arvestatud. "Eesti 2035" tegevuskava viis teemalehte on käsitletavad ühtse tervikuna ja seeläbi omavahel seostatud. Lisasime rahva kestlikkuse, tervise ja sotsiaalkaitse vajaliku muutuse <i>B. Kujundame elukeskkonna ning inimeste hoiakuid ja käitumist tervist ja keskkonda hoidvaks ning vähendame riskikäitumist</i> juurde säästva arengu eesmärgid SDG 11 Kestlikud linnad ja kogukonnad, SDG 12 Vastutustundlik tarbimine ja tootmine ning SDG 15 Elurikkus ja maismaaökosüsteemid</p>
<p>Rahva kestlikkus, tervis ja sotsiaalkaitse. Teeme ettepaneku lisada toitumise ja toidu kvaliteedi osa märksõnaga „Talust taldrikule“ ning elurikkuse strateegia.</p>	<p>Selgitame. "Eesti 2035" tegevuskavas ei kajastata kõike riigis tehtavat, vaid koondatakse eelkõige suuremad ja reformimõõtu tegevused. Tegevuste juures pole läbivalt välja toodud seoseid erinevate strateegiatega ja arengukavadega. Kinnitame, et tegevusi on planeeritud kooskõlas nimetatud dokumentidega.</p>
<p>Majandus ja kliima. E. Läheme üle kliimaneutraalsele energiatootmisele tagades energiapõlvkonna. Üleminek kliimaneutraalsele energiatootmisele - teeme teksti muutmise osas järgmised ettepanekud (alla kriipsutatud):</p> <ul style="list-style-type: none"> •<u>põlevkivienergeetika osakaalu tasakaalustatult</u> järkjärguline vähendamine; •<u>mere tuuleenergia kiire ja laiapõhjaline kasutuselevõtt</u>; •<u>energiaga varustamise alternatiivide kaalumise kujundamine</u> ja valikute tegemine; •<u>muldmetallide laiapõhjaline töötlemine ja kasutuselevõtt</u>. 	<p>Selgitame. Tasakaalustatuse tagamisele on suunatud teemalehe "Majandus ja kliima" vajaliku muutuse <i>E. Lähme üle kliimaneutraalsele energiatootmisele tagades energiapõlvkonna</i> all olev tegevus (põlevkivienergeetikast väljumist toetava teenuste paketi käikulaskmine Ida-Virumaal). Kuna tuuleenergeetika pole ainus kliimaneutraalne energia tootmise võimalus, siis seda erinevalt teistest eraldi välja ei too. Valikud tehakse energiamajanduse arengukava 2035 koostamise käigus. Maavarade kasutuselevõtt on kirjeldatud teemalehe "Ruumi ja liikuvuse" all. Kohalike ressursside väärimine on prioriteetse fookusvaldkonnana kajastatud teemalehe "Majanduse ja kliima" vajaliku muutuse B all.</p>

<p>Ruum ja liikuvus. Lisada „keskuse“ definitsioon või kirjeldada tegevust „...väljapoole keskusi asumist soodustavate rahastamisvahendite mitmekesistamine)“ teiste sõnadega. Näiteks Tallinna arengustrateegia kohaselt soodustatakse keskuste võrgustiku loomist ning inimeste elamist just keskuste mõjualas, st keskusi linnas ja linnaregioonis on mitmeid;</p>	<p>Selgitame. Riigikogu poolt vastu võetud "Eesti 2035" põhiosas on riigivalitsemise strateegiliseks sihiks muu hulgas "Avalikud teenused on kvaliteetsed ja kättesaadavad sõltumata elukohast ning suurendavad inimeste heaolu ja turvalisust.". Sellest lähtub ka praegune sõnastus "Eesti 2035" tegevuskavas.</p>
<p>Ruum ja liikuvus. Nimetada elurikkuse suurendamise ja säilitamise eesmärgi juures elurikkuse kao leevendusmeetmete hierarhia, s.o säilita, rikasta, leevenda, asenda;</p>	<p>Selgitame. Oleme põhimõttega nõus, aga kõiki elluviimise põhimõtteid tegevuste juurde tegevuskava mahtu silmas pidades ei ole võimalik lisada.</p>
<p>Ruum ja liikuvus. Täiendada rohevõrgustiku sidususe analüüsi ja arendamise tegevust - täisväärtuslike rohealade kättesaadavuse tagamine kogu elanikkonnale;</p>	<p>Arvestatud. Sõnastust on korrigeeritud. Uus sõnastus on: "Ökoloogiliselt toimiva ja sidusa rohevõrgustiku arendamine"</p>
<p>Ruum ja liikuvus. Teeme ettepaneku maavarade kaardistamise ja jätkusuutliku kasutamise osas tuua välja ka lühiajalise kaevandamise võimalus (2-5 aastat) ja selle planeerimine juba koos hilisema kasutusega;</p>	<p>Selgitame. Tegemist on ühe konkreetse lahendusega. Nii detailseks käesolev tegevuskava ei lähe, soovitame reformi ettevalmistamise ja elluviimise ajal teha kindlasti tegevuse eest vastutavate ministriumitega koostööd.</p>
<p>Ruum ja liikuvus. Saastaja/kasutaja vastutuse kontseptsiooni rakendamine peaks olema selguse huvides täpsemalt lahti kirjutatud;</p>	<p>Selgitame. Täpsemaid lahendusi alles otsitakse, mistõttu ei ole võimalik täpsemat sisu veel avada.</p>
<p>Ruum ja liikuvus. elukeskkond on hoitud ja mitmekesine - siin on mõõdikuks ainult elamute ja mitteelamute energiatarve, mõõdikuid peaks olema rohkem.</p>	<p>Võtame teadmiseks. Mõõdikud said strateegia "Eesti 2035" ja selle tegevuskava koostamise käigus kokku lepitud ministriumide analüüsi osakonna esindajatest koosneva töörühma kaasabil. Siiski võtame seisukoha teadmiseks. Algatame arutelu mõõdikutega seotud erinevate osapooltega ja vajadusel viime tegevuskava mõõdikute osas muutuseid sisse järgneva(te)l aasta(te)l.</p>

<p>Riigivalitsemine. Turvalise ruumi tagamine koostöös kohalike omavalitsustega - teeme ettepaneku lisada oluliste avaliku ruumi objektide turvalisuse arendamise, näiteks kaitseks terrorismirünnakute eest.</p>	<p>Selgitame. Terrorismi ja muu avalikus ruumis toimuva vägivalga ilmingute ennetamisega avalikus ruumis tegeletakse pidevalt. Selleks on ka tegevuskavas ette nähtud Riigivalitsemise teemalehel vajaliku muutuse <i>D. Parandame riigi rahvusvahelist positsiooni ja tagame julgeoleku ning turvalisuse</i> all olev tegevuste kogum "Turvalise ruumi tagamine koostöös KOVidega". Samuti hõlmab sama vajaliku muutuse all olev tegevuste kogum "Julgeoleku ja turvalisuse tagamine igas olukorras: riigi suutlikkuse suurendamine terrorismiga seotud riskide tuvastamiseks" terrorismi tagajärgede tõkestamise ja minimeerimise tegevusi.</p>
<p>Eesti Rooma Klubi</p>	
<p>Muutmist ja täpsustamist vajavad mitte ainult Eesti arendamise eesmärgid, vaid ka paljud mõõdikud. Näiteks on dokumendis seatud eesmärgiks, et Eesti SKT jõuab aastaks 2035 110% tasemele EL keskmise tasemega võrreldes. Selline eesmärk on vähe seotud Eesti pingutustega rahvamajanduse arendamisel ning on saavutatav ainult näiteks Ukraina liitumisega ELi-ga. Samuti pole vastuvõetav rahva kestlikkuse ja tervise mõõdikuna „ülemäärase kehakaaluga elanike osakaal“. Rahva kestlikkuse ja tervise mõõdikuteks tuleks ikka seada iibe ja keskmise eluea näitajaid.</p>	<p>Selgitame. Mõõdikud said strateegia "Eesti 2035" ja selle tegevuskava koostamise käigus kokku lepitud ministeeriumide analüüsisiosakonna esindajatest koosneva töörühma kaasabil. Mõõdikute sihttasemeid on vajadusel võimalik tegevuskava iga-aastaselt uuendamisel ka muuta. Iibe asemel on strateegia aluspõhimõtete mõõdikuks kohortsündimuskordaja. Keskmise eluea näitaja asemel on strateegias "Inimese" sihi mõõdikuna kasutusel "Tervena elada jäänud aastad".</p>

<p>Avaldame heameelt ka selle üle, et strateegia elluviimiseks on koostatud ka vastav valitsuse tegevuskava eelnõu (01. aprill 2022), mis sisaldab ka vajalike meetmete rahastamist ning regulaarset ülevaadet strateegia elluviimise kohta püstitatud eesmärkide ja vastavate mõõdikute kaudu. Samas leiab ERK Juhatus, et tegemist on siiski pigem praeguse valitsuse katsega koostada pikaajalist poliitikat, millele on ka strateegia tunnused. Strateegia koostamine peaks algama EV Põhiseaduse sätetest, eriti selle preambuli ja esimeste paragrahvide sätete sisuga täitmisest. On vaja ühiskondlikku kokkulepet, millist riiki ja ühiskonda tahetakse Eestis üles ehitada.</p>	<p>Selgitame. Juhime tähelepanu, et pikaajalise arengustrateegia „Eesti 2035“ ettevalmistust alustati 2018. aastal ja kogu protsessis olid osalised mitmed riigikogulased. Strateegia kiitis 2021. aasta mais heaks 71 Riigikogu liiget. Seega ei ole põhjust pidada nii ulatuslikku toetust (muuhulgas ka opositsionisaadikute poolt) lühiajaliseks ja ainult ühe valitsuse nägemuseks.</p>
<p>„Eesti 2035“ strateegia põhjalikumaks läbiarutamiseks oleks vaja luua vastav Riigikogu ajutine strateegiakomisjon, kuhu kuuluksid kõigi Riigikogus esindatud erakondade esindajad, sõltumatud teadlased, eksperdid ja ametnikud. Riigikogu strateegiakomisjon peaks töötama intensiivselt umbes aasta ning selle töökorraldus võiks sarnaneda Põhiseaduse Assamblee töökorraldusega, kusjuures kasutatakse ka ametnikke ja väliseksperite.</p>	<p>Asjaolu, millised komisjonid riigi pikaajalise strateegilise vaate tagamisega Riigikogus tegelevad, on Riigikogu enesekorralduslik otsus ning seetõttu ei ole seda ettepanekut võimalik „Eesti 2035“ Vabariigi Valitsuse tegevuskava uuendamise käigus arvestada.</p>
<p>Eesti Puuetega Inimeste Koda</p>	
<p>On oluline, et strateegia kavas välja toodud suund füüsilise vägivalla vähendamise meetmete võimaldamiseks sisaldaks ka puuetega naiste vastu suunatud vägivalla vähendamist. Siia juurde kuuluvad kindlasti erivajadustega naiste õigusi kajastavate ja iseseisvusele suunavate haridusprogrammide loomine ja laiem rakendamine. ÜRO puuetega inimeste õiguste konventsiooni artikkel 6 ütleb, et riigid tunnistavad, et puuetega naised ja tüdrukud on mitmese diskrimineerimise objektiks, ning võtavad ette meetmeid tagamaks neile kõigi inimõiguste ja põhivabaduste täielik ja võrdne teostamine.</p>	<p>Võtame teadmiseks. Nõustume, et vägivalla vähendamise meetmete puhul on vaja silmas pidada ka puuetega naiste riskirühma. "Eesti 2035" tegevuskava sisaldab riigi üldiseid tegevussuuni ning seda viiakse ellu valdkonna arengukavade ja programmide kaudu. Tegevuskava praegused tegevused katavad kõiki erinevaid sihtrühmi. Käesolev kiri on edastatud teadmiseks ka Sotsiaalministeeriumile kui puuetega inimeste heaolu tagamist koordineerivale asutusele.</p>

<p>Kuna Eesti 2035 strateegia kava keskendub tervise ja sotsiaalkaitse teemadele leiame, et ei saa unustada liikumisvõimaluste loomist puuetega inimestele. Siinkohal näeb ligipääsetavuse rakkerühma dokument ette spordist osasaamise võimalusi nii pealtvaataja kui osalejana. Paralümpiasportlaste võrdne kohtlemine ja teiste sportlastega samade sportimisvõimaluste soodustamine aitab kaasa Eesti paremale rahvusvahelisele kuvandile. Praeguses olukorras, kus puude määramine toimub vaid inimestele, kelle liikumine on tavaolukorras raskendatud, piiratud või takistatud olenemata sellest, kas piirangust vabastus on saavutatud abivahendi kasutamisel või mitte, on ülimalt oluline, et inimesed ei satuks seaduses sisalduvate lünkade tõttu olukorda, kus nad on sunnitud loobuma Eesti esindamisest spordivõistlustel.</p>	<p>Võtame teadmiseks. Käesolev kiri on edastatud teadmiseks ka Kultuuriministeeriumile kui spordivaldkonda koordineerivale asutusele</p>
<p>Haridusvaldkonna edendamisel ei saa intellektipuudega inimesed kõrvale jääda. Ka nende jaoks ei ole tööturul osalemine ja kogukonda panustamine vähemolulised kui teistele ühiskonnaliikmetele. Näeme lahendusena avalikus ruumis lihtsa keele laiaulatuslikku kasutusele võtmist, aga ka haridusvaldkonnas lihtsal keelel baseeruvate õppeainete arendamist, et kaasata ja pakkuda paremaid võimalusi intellektipuudega inimestele ühiskonnaelus osalemiseks.</p>	<p>Võtame teadmiseks. Intellektipuudega inimeste heaolu arendamisesse panustab laiemalt Oskute ja tööturu lehel olev vajalik muutus F. Suurendame ühiskondlikku sidusust ja võrdseid võimalusi hariduses ning tööturul, mille all on tegevusliin "Erivajadusega inimestele võimaluste loomine". Käesolev kiri on edastatud teadmiseks ka Sotsiaalministeeriumile kui puuetega inimeste heaolu tagamist koordineerivale asutusele ning Haridus- ja Teadusministeeriumile kui haridusvaldkonda koorineerivale asutusele.</p>
<p>Lastekaitse Liit</p>	
<p>Eesti 2035 tegevuskava osas juhib MTÜ Lastekaitse Liit tähelepanu alljärgnevale, kuid palub arvesse võtta ka I peatükis toodut:</p>	

<p>1) Väga oluline on rakendada olemasolevaid ja lisanduvaid vahendeid tõhusalt ja sihstatult, arvestades mh koroon ja UA kriisi mõju. Tegelikku olukorda kajastav statistika võimaldab riigil senisest paremini poliitikate rakendamist ja mõjusust hinnata ning kohalikele omavalitsustele pandud ülesannete ja kohustuste täitmist jälgida. Seega on oluline panna suuremat rõhku statistiliste andmete järjepideva kogumise vajadusele.</p>	<p>Võtame teadmiseks.</p>
<p>2) Kriisimeetmete raames omavalitsustele eraldatud summade puhul peaks olema suurem sihistus, kuna toetus ei pruugi alati sellise üldistatuse taseme juures eesmärki saavutada. Eriti võttes arvesse, et elu omavalitsuses on tihti seotud valmistsüklitega.</p>	<p>Võtame teadmiseks.</p>
<p>3) On oluline, et Eesti 2035 tegevuskava puhul pöörataks piisaval määral tähelepanu laste, noorte ning laiemalt kodanikeühenduste ja huvigruppide esindajate aktiivsele kaasamisele. Laste ja noorte, kui tuleviku generatsiooni seisukohtadega tuleb arvestada võrdväärselt täiskasvanute omadega, tunnustades seeläbi lapse subjektsust.</p>	<p>Selgitame. Nõustume laste ja noorte kaasamise olulisusega. Erinevad asjakohased partnerid nagu näiteks Lastekaitse Liit, Noorteühenduste Liit, Eesti Õpilasesinduste Liit on olnud kaasatud nii strateegia "Eesti 2035" koostamisprotsessis kui ka iga-aastasel tegevuskava uuendamisel. Täiendavalt oleme 2021. aastal teinud noortega aktiivset koostööd noorte arvamusrännaku raames, kus kogusime üle Eesti 7-12. klasside õpilastelt nende ideid, kuidas elukeskkonda Eestis paremaks muuta. Meile kogunes noortelt ligi 200 ideed, millest koondasime kokku 15 koondettepanekut transpordi, jäätmete ja energeetika teemal. Need omakorda pandi avalikule hääletusele, kus osales üle 6200 inimese.</p>
<p>4) Oluline on arvesse võtta rahvusvaheliste organisatsioonide hindamiste tulemusi ja Eestile tehtud ettepanekuid, muu hulgas UPR 2021. Kindlasti arvestada ka ÜRO Lapse Õiguste Komitee (2017) lõppjärelustes Eesti teise kuni neljanda perioodilise aruande kohta tehtud soovitusi</p>	<p>Võtame teadmiseks. "Eesti 2035" tegevuskava viiakse ellu valdkonna arengukavade ja programmide kaudu. Käesolev kiri on edastatud teadmiseks ka Sotsiaalministeeriumile kui laste heaolu tagamist koordineerivale asutusele.</p>

<p>5) Probleemidesse sekkumise asemel tuleks ennekõike panustada heaolu ja hakkamasaamise tugevdamisesse, kus mh lastehoiu(aia) ja kooli roll tegutsejatena suureneb. Vaja oleks panustada lisaks põhiteenustele ka näiteks tugiteenustele, kuna ennetav töö ja varajane sekkumine on esmatähtsad nii inimlikust kui ka majanduslikust aspektist lähtuvalt. Ennetusega tuleb alustada juba alushariduse tasandil.</p>	<p>Võtame teadmiseks. Tugiteenuste ning ennetava töö ja varajase sekkumise olulisust rõhutavad ka mitmed "Eesti 2035" tegevuskavas kajastatud tegevused (nt varajase märkamise süsteemi arendamine kogu elukaare ulatuses).</p>
<p>6) Kogemused Lastekaitse Liidu koolitustelt „Koostöös lapse heaks“ kaheteistkümnes erinevas omavalitsuses (2018-2021) näitavad, et noorsootöötajate teadmised nt abivajavast lapsest teavitamise jms on madalad ja nad ei tunneta oma rolli lapse heaolu võrgustikus. Seega on vaja suuremat tähelepanu pöörata muu hulgas noorsootöötajate teadlikkuse tõstmisele.</p>	<p>Võtame teadmiseks. Noorsootöötajate teadlikkuse tõstmisele panustab "Eesti 2035" tegevuskavas olev tegevus "Haridus- ja noortevaldkonna töötajate professionaalse arengu toetamine ja järelkasvu tagamine". "Eesti 2035" tegevuskava viiakse ellu erinevate valdkonna arengukavade ja nende programmide kaudu. Käesolev kiri on edastatud teadmiseks ka Sotsiaalministeeriumile kui laste heaolu tagamist koordineerivale asutusele ning Haridus- ja Teadusministeeriumile kui noorsootöötajate koolitusi koordineerivale asutusele.</p>
<p>7) Tegevuskavas ja edasistes tegevustes on vaja on suuremat tähelepanu pöörata pandeemiaga kaasnenud vaimse tervise kollapsi mõjudele, mille tagajärjed on tugevalt tuntavad ka tulevikus, mõjutades muuhulgas nii tööhõivet kui ka sotsiaalhoolekannet.</p>	<p>Selgitame. "Eesti 2035" tegevuskavas on olulisel kohal vajalik muutus C. <i>Toetame vaimset tervist ning vähendame vaimset ja füüsilist vägivalda</i>, mis omakorda hõlmab nii vaimse tervise teenuse kättesaadavuse tagamist kui ka varajase märkamise süsteemi arendamist. Nende tegevuste raames pööratakse tähelepanu ka COVID-19 pandeemiaga kaasnenud vaimse tervise probleemidele ja laiematele mõjudele.</p>
<p>8) Riiklik lähenemine ligipääsetavusele peab olema terviklik. Selleks, et iga inimene tunneks end ühiskonnas tegusa, väärika ja teretulnuna, ei piisa, et üksik teenus või ehitis vastaks kaasava disaini põhimõtetele – oluline on kasutaja teekonna tervikvaade alates koduuksest kuni teenuse või kaubani soovitud asukohas.</p>	<p>Võtame teadmiseks. Ligipääsetavuse terviklikku lähenemist toetab ka "Eesti 2035" tegevuskava alaeesmärk <i>"Elukeskkonnad on kõigi vajadusi arvestav, ligipääsetav, kvaliteetne ja turvaline"</i> ning vajalik muutus B. <i>Planeerime ja uuendame ruumi ja teenuseid terviklikult ja kvaliteetselt ning ühiskonna vajaduste, rahvastiku muutuste, tervise, turvalisuse, elurikkuse ja keskkonnahoiuga arvestavalt</i>, mis omakorda hõlmab rea detailsemaid tegevusliine. Käesolev kiri on edastatud teadmiseks ka Sotsiaalministeeriumile kui laste heaolu ning ligipääsetavuse tagamist koordineerivale asutusele.</p>

<p>9) Tegevuskavas on markeeritud, et tugevdatakse lastekaitse süsteemi tööd. Mil viisil seda planeeritakse teha? Lastekaitse Liit rõhutab, et lastekaitsetöötajad on samuti eesliinitöötajad, kes vajavad toetust, et tagada abivajavate laste ja perede heaolu. 11.02.2021 tegi Lastekaitse Liit ettepaneku sotsiaalkaitseministrile, Riigikogu sotsiaalkomisjonile ja Eesti Linnade ja Valdade Liidule panna riigi poolt paika lastekaitsetöötajate kinnitatud töötasu piirid ning siduda töötasu määrad teaduskraadi omamise ja kutse omandamisega sarnaselt haridussüsteemis kasutusel oleva õpetajate tasustamise skeemiga.</p>	<p>Selgitame. 2022. aasta augusti lõpuks valmib lastekaitse seaduse muutmise väljatöötamiskavatsus, mille raames analüüsitakse nelja suuremat probleemi praeguses lastekaitse korralduses ja pakutakse välja alternatiivsed lahendused probleemkohtade lahendamiseks. Lisaks on Sotsiaalministeerium planeerinud erinevaid tegevusi uue perioodi ESF vahenditest, mille eesmärk on samuti lastekaitse tugevdamine ja lastekaitsetöötajate toetamine</p>
<p>10) Oluline on digitaalse kirjaoskuse andmine kogu elukaare vältel, seetõttu on vaja sellesse erinevatel haridustasanditel ja täiendkoolitustega, aga ka ühiskondlike kampaaniatega eesmärgipäraselt ja mitmekülgsest panustada.</p>	<p>Võtame teadmiseks. Digitaalse kirjaoskuse tagamiseks panustavad "Eesti 2035" tegevuskava tegevused "Tulevikutööks vajalike teadmiste ja oskuste kujundamine"; "Loodus- ja täppisteaduste, tehnoloogia valdkonna ja loovainete õppimise soodustamine"; "Digi- ja rohepöördeks vajalike oskuste pakkumise suurendamine, õppekavade arendamine".</p>
<p>11) On vaja välja selgitada, millest on tingitud omavalitsuste passiivsus noortegarantii tugisüsteemi kasutamisel ning vajadusel kasutada selle efektiivsuse tõstmiseks toetavaid meetmeid. NEET-noorte probleeme on vaja käsitleda terviklikult, st riigil tagada ennetamisest, sekkumisest ja kompenseerivatest meetmetest koosnev kompleksne lähenemine. Lisaks ei saa unustada COVID-19 pandeemia mõjusid NEET noortele.</p>	<p>Võtame teadmiseks. NEET-noorte toetamisele pööratakse tähelepanu ka "Eesti 2035" tegevuskavas vajaliku muutuse <i>B. Viime inimeste teadmised, oskused ja hoiakud kooskõlla tööturu vajaduste ning majanduse struktuurimuutustega</i> erinevate alategevuste raames. Käesolev kiri on edastatud teadmiseks ka Sotsiaalministeeriumile kui noortegarantii tugevdamise tegevuskava koordineerivale asutusele</p>
<p>12) Alushariduse ja lapsehoiu uuring (2020) tõi välja tugispetsialistide puuduse ja logopeedilise toe laialdase vajaduse, KOV-ides on jätkuvalt puudus lasteaiakohtadest, parendamist vajavad erivajadustega lastele lasteaija ja -hoiu tingimused.</p>	<p>Võtame teadmiseks.</p>

<p>13) Tegevuskava ülesvaates on küll positiivsena viidatud, et 2021 loodi kultuurirahastuse toetusmeede, ning valminud on annete arendamise tegevusplaan koos täpsema ajakavaga. Samas muret teeb huvihariduse rahastus.</p>	<p>Võtame teadmiseks.</p>
<p>14) Tegevuskavas on 2035. aasta eesmärgiks seatud, et ülemäärase kehakaaluga elanike osatähtsus rahvastikus oleks madalam kui 50%. Kui mõtleme Eesti kestlikkusele, siis tuleb ennekõike rääkida aga laste ülemäärasest kehakaalust.</p>	<p>Selgitame. Laste kasvav ülekaalulisus on probleemina teadvustatud ka strateegia "Eesti 2035" koostamise käigus. Probleemiga tegelemist toetab tegevuskavas vajalik muutus <i>B. Kujundame elukeskkonna ning inimeste hoiakuid ja käitumist tervist ja keskkonda hoidvaks ning vähendame riskikäitumist</i>, mille raames pööratakse tähelepanu nii inimeste liikumisaktiivsust, sportimist ning terviseteadlikku toitumist toetavatele tegevusliinidele.</p>
<p>15) MTÜ Lastekaitse Liit rõhutab, et ka sündimuse suurendamise puhul on vaja terviklikku lähenemist, kuna lastesaamist mõjutavad valdkonnad, nagu lastehoid, tulevaste emade ja isade toetamine, töö- ja pereelu ühildamine, regionaalne areng, elukeskkond. Laste heaolule kui poliitika temale tuleb läheneda komplekselt, kuna lapse heaolu moodustub ühiskonna toimimise eritasandite</p>	<p>Võtame teadmiseks. Rahvastiku- ja perepoliitika terviklikku käsitlemist toetab ka "Eesti 2035" tegevuskavas vajalik muutus A. Kujundame tervikliku rahvastiku- ja perepoliitika kestliku rahvastiku ja heaolu tagamiseks. Käesolev kiri on edastatud teadmiseks ka Sotsiaalministeeriumile kui rahvastiku- ja perepoliitikat koordineerivale asutusele.</p>
<p>Tervise Arengu Instituut</p>	
<p>Rahva kestlikkus, tervis ja sotsiaalkaitse. Eesti inimesed on kauem füüsiliselt ja vaimselt terved ning teevad tervist hoidvaid, riske vähendavaid ning elu- ja looduskeskkonda hoidvaid valikuid. Mõõdik: Ülemäärase kehakaaluga elanike osakaal. Ettepanek: Selle asemel (või kõrval) võiks olla mõõdikuks - tervena elatud eluaastad/ eluiga</p>	<p>Selgitame. Mõõdik "Tervena elatud eluaastad" on samuti strateegias "Eesti 2035" kajastatud mõõdik, mis kaardistab "Inimese" sihi all tervist hoidva inimese arengutrende. Seega aitab "Eesti 2035" tegevuskava mõõdik "Ülemäärase kehakaaluga elanike osakaal" hinnata rahvatervise olukorda lisaks tervena elatud eluaastatele.</p>
<p>Lk 5. Eesti tervise-, töötervishoiu- ja sotsiaalkaitse süsteem on lõimitud, inimesekeskne ja jätkusuutlik. Mõõdik: Suure hoolduskoormusega (20 ja enam tundi nädalas) 16 aastaste ja vanemate inimeste osakaal. Ettepanek: Selle asemel (või kõrval) võiks olla mõõdikuks – Integreeritud teenuste osakaal</p>	<p>Võtame teadmiseks. Mõõdikud said strateegia "Eesti 2035" ja selle tegevuskava koostamise käigus kokku lepitud ministeeriumide analüüsiosakonna esindajatest koosneva töörühma kaasabil. Siiski võtame seisukoha teadmiseks. Algatame arutelu mõõdikutega seotud erinevate osapooltega ja vajadusel viime tegevuskava mõõdikute osas muutuseid sisse järgneva(te)l aasta(te)l.</p>

<p>Rahva kestlikkus, tervis ja sotsiaalkaitse. Vajalik muutus <i>C</i>. <i>Inimeste teadlikkuse parandamine ja enesetoetamise oskuste arendamine</i>. Ettepanek: soovitame alternatiivina kaaluda enesetoetamise oskuste arendamine asendada näiteks sotsiaal-emotsionaalse pädevusega. Selgitus: Praegu puuduvad viited vaimse tervise mõjuteguritele või selle mõjutamisele (nt sotsiaalne sidusus või õppimis-, suhtlemis- ja arenguvõimalused). Enesetoetamise oskust tuleks laiendada, sest oluline on laiem pädevuste pagas, mis aitaks eluga hästi toime tulla.</p>	<p>Arvestatud. Enesetoetamise oskuste arendamine on asendatud sotsiaal-emotsionaalsete pädevuste arendamisega.</p>
<p>Rahva kestlikkus, tervis ja sotsiaalkaitse. Vajalik muutus <i>E</i>. <i>Lõimime tervishoiu- ja sotsiaalteenused inimesekeskset</i> Ettepanek: lisada krooniliste haigustega (sh vähiga) inimeste elukvaliteedi ja töövõime tagamise</p>	<p>Selgitame. Tegemist on olulise tegevusega, millega Sotsiaalministeerium tegeleb Rahvastiku tervise arengukava elluviimise raames. Strateegia "Eesti 2035" tegevuskavas tuuakse välja eelkõige üldisemad, suuremad ja reformimõõtu tegevused ning kitsamaid sihtgrupe eraldi välja ei tooda. "Eesti 2035" ühiskonnaga seotud sihi all on toodud põhimõtte, et igapäev peab olema võimalus eneseteostuseks terve elukaare ulatuses ning sihtidega arvestatakse läbivalt erinevate meetmete planeerimisel.</p>
<p>Lk 10 punkt D. Liiklusohutu, ligipääsetava ja kestliku linnaruumi rajamine koostöös KOVidega (sh jalg- ja jalgrattateede ning parklate, mitmeliigiliste liikumisvõimalustega ümberistumistega peatuskohtade). Ettepanek: lisada ka viide liikumispuudega inimestele</p>	<p>Selgitame. Sõnastuses on juba mõiste "ligipääsetav", mis hõlmab kõiki erivajadusi (sh liikumispuudega inimesi).</p>
<p>Riigivalitsemise, vajalik muutus <i>A</i>. <i>Suurendame valitsemise ühtsust ja tagame sujuva riigi toimimise</i>, tegevus "Andmemajanduse, turvalise küberruumi, ühtse ja kvaliteetse andmeruumi ning digiriigi taristu arendamine". Ettepanek: lisada kaasvastutajaks ka sotsiaalministeerium, sest tervise valdkonnas on kvaliteetse andmeruumi ja alusandmete ning andmeanalüüsi osa ülioluline.</p>	<p>Arvestatud. Sotsiaalministeerium on kaasvastutuse lisamisega nõus ja vastava tegevuse juurde kaasvastutajana lisatud.</p>

<p>Riigivalitsemine, vajalik muutus <i>C. Suurendame teaduse mõjusust ja mitmekesisust, hoides teaduse kõrget taset.</i> Ettepanek: lisada kaasvastutajana sotsiaalministeerium</p>	<p>Arvestatud. Sotsiaalministeerium on kaasvastutuse lisamisega nõus ja vastava tegevuse juurde kaasvastutajana lisatud.</p>
<p>„Eesti 2035“ mõõdikud Lk 4. Rahvakestlikkus, tervise ja sotsiaalkaitse mõõdikuks ei sobi "Ülemäärase kehakaaluga inimeste osakaal". Ettepanek: Kasutada mõõdikuna näiteks tervena elatud aastate arvu või normaalkaaluga (KMI 18,5 - 24,9) inimeste osakaalu. Kui on soov kasutada spetsiifilisemat mõõdikut, siis peaks ülemäärase kehakaalu juures jälgima ka vaimse tervise näitajaid. Lisaks ei näita haiguse või probleemi puudumine (nt normkaalus olemine) tervist, sest WHO definitsioonide järgi ei ole ka haiguse puudumine märk heast tervisest.</p>	<p>Selgitame. Mõõdik "Tervena elatud eluaastad" on juba mõõdikuna kasutusel strateegia "Eesti 2035" inimese sihi all. Mõõdikud said strateegia ja selle tegevuskava koostamise käigus kokku lepitud ministeeriumide analüüsiosakonna esindajatest koosneva töörühma kaasabil. Siiski võtame seisukoha teadmiseks. Algatame arutelu mõõdikutega seotud erinevate osapooltega ja vajadusel viime tegevuskava mõõdikute osas muutuseid sisse järgneva(te)l aasta(te)l.</p>
<p>„Eesti 2035“ mõõdikud Lk 4. Ruum ja liikuvus Ettepanek: Ühissõiduk ei ole võrreldav jalgrattasõidu või jalgsi käimisega ning ei sobi seetõttu mõõdikuks.</p>	<p>Selgitame. Mõõdikud said "Eesti 2035" strateegia ja selle tegevuskava koostamise käigus kokku lepitud ministeeriumide analüüsiosakonna esindajatest koosneva töörühma kaasabil. Siiski võtame seisukoha teadmiseks. Algatame arutelu mõõdikutega seotud erinevate osapooltega ja vajadusel viime tegevuskava mõõdikute osas muutuseid sisse järgneva(te)l aasta(te)l.</p>
<p>Täiendavalt teeme ettepaneku mainida tegevuskava elluviimise dokumendis ka riikliku vähitõrje tegevuskava 2021-2030 rakendusplaani koostamist 2022. aastal.</p>	<p>Mitte arvestatud. "Eesti 2035" tegevuskava ülevaates on iga vajaliku muutuse juures välja toodud 4-5 peamist tegevusliini, mis aitasid 2021. aastal vastavat vajalikku muutust ellu viia. Aruanne ei koonda kõiki ministeeriumide ja nende allasutuste poolt ellu viidud tegevusi. Detailsema ülevaate valdkonna eesmärkide saavutamisest ja selleks tehtud tegevustest annavad ministeeriumid igal aastal koostatavas valdkonna arengukava ja programmide tulemusaruandes.</p>

Eesti Arhitektuuripärandi ümarlaud	
<p>Eesti 2035 tekstilises osas domineerib linlik elustiil ja -laad. See on esmapilgul mõistetav, sest linnastumise määr on täna Eestis suhteliselt kõrge. Samas on mitmed tendentsid, mis üha rohkem avalduvad lähima 10 – 15 aasta jooksul ning vajavad seetõttu tähelepanu:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Uue elamispinna hind suuremates linnades on tõusnud seavõrd, et väga paljudele elamispinna otsijatele, eriti noortele peredele, on see üle reaalse majanduslike võimaluste. 2. Kõrged ehitushinnad, elamumaa kõrge hind ning elamumaa defitsiit linnapiirkondades on vähendamas uute elamispindade rajamist eelkõige Tallinnas, aga ka Tartus ja Pärnus. 3. Korterite rendihinnad on kõrged ning pole mingeid märke nende hindade alanemisest lähiaastatel. 4. Samaaegselt eeldus hajaasustuse elanikkonna vahetumiseks (linnast maale). <p>Vajab uude elukeskkonda sisseintegreerimise meetmeid ja ootustele vastavat taristut.</p>	<p>Võtame teadmiseks. Nimetatud probleemistikku kajastab tegevus: "Kvaliteetse elukeskkonna ja hoonefondi jätkusuutlik ja terviklik uuendamine koostöös KOVidega (sh kvaliteetse ja ligipääsetava eluaseme kättesaadavuse parandamine ja eluhoonete ohutuse tagamine ning väljapoole keskusi asumist soodustavate rahastamisvahendite mitmekesistamine)". Detailsemad tegevused on kavandatud valdkondlike toetusmeetmetena.</p>
<p>Sunnitud elukoht - töökoha pendelrände tõttu suureneb koormus nii maanteedel kui raudteedel millega kaasnevad keskkonnaprobleemid. Arenevate keskuste ja piirkondade kõrval jätkub nõ ääremaade tühjenemine eelkõige sobivate töökohtade puudumise tõttu. Sellega kaasneb moodsa elu ja aja nõuetele vastava elamispinna defitsiit ning probleemid olemasoleva elamispinna renoveerimisega (eelkõige teatavates väikellinnades).</p>	<p>Võtame teadmiseks. Nimetatud probleemistikku kajastab tegevus: "Kvaliteetse elukeskkonna ja hoonefondi jätkusuutlik ja terviklik uuendamine koostöös KOVidega (sh kvaliteetse ja ligipääsetava eluaseme kättesaadavuse parandamine ja eluhoonete ohutuse tagamine ning väljapoole keskusi asumist soodustavate rahastamisvahendite mitmekesistamine)". Detailsemad tegevused on kavandatud valdkondlike toetusmeetmetena.</p>

<p>Regionaalpoliitika peaks uues majanduspoliitilises olukorras riigi toimimise ja jätkusuutlikkuse tagamise aspektidele järgneval 10...15 aastal oluliselt suuremat tähelepanu pöörama.</p> <p>Riigi mittemilitaarse julgeoleku ja jätkusuutlikku turvalise elukeskkonna tagamine (elamufond, toidu tootmine, taristu).</p>	<p>Võtame teadmiseks ja nõustume. Riigivalitsemise teemalehe vajalik muutus <i>D. Parandame riigi rahvusvahelist positsiooni ja tagame julgeoleku ning turvalisuse</i> all olev tegevus "Valmisolek kriisiks" just seda eesmärki sisaldabki. Eelnõus on täiendatud alategevuste varasemat sõnastust ja juhitud eraldi tähelepanu toidujulgeolekule "elutähtsate teenuste toimepidevuse ja kaupade (sh toidu) varustuskindluse parandamine...". Kõigis kriisiks valmistumise alategevustes on olulisel kohal koostöö kohalike omavalitsustega.</p>
<p>EL keskkonnapoliitilised eesmärgid eeldavad otsustavat muutust lähenemises infrastruktuurile – uute hoonete asemel tuleks maksimaalselt keskenduda olemasolevate sobivate hoonete renoveerimisele ja kohandamisele uutele funktsioonidele. Sellega püsib asumite ajalooline kompaktsus, väheneb vajadus ulatuslike infrastruktuurirajatiste ja kohaliku autotranspordi järele ning säilivad hea elukvaliteediga sotsiaalselt sidusad maa-asulad ja väikelinnad.</p>	<p>Võtame teadmiseks. Nimetatud probleemistikku kajastab tegevus: "Rohepöördesse panustavate lahenduste läbiv kasutuselevõtt ja seda toetav planeerimine koostöös KOVidega kliimamuutuste leevendamiseks, kliimamuutuste mõju vähendamiseks ja nendega kohanemiseks, elurikkuse suurendamiseks ja säilitamiseks, elukeskkonna mitmekesistamiseks, keskkonnahoidliku elukorralduse edendamiseks". Samuti on tegevuskavas nimetatud kvaliteetse ruumi aluspõhimõttena "kultuuripärandi ja kahanevate asulate korral linnakeskuste eelisarendamine".</p>

<p>Igasuguste pikaajaliste riiklike strateegia elujõulisuse määrab ära nende sisuline ja motiveeriv sidusus maakondlike ja KOV planeeringutega. Selle puudumisel on üldstrateegia kasutu.</p>	<p>Võtame teadmiseks ja nõustume. Rahandusministeerium on alustanud kohaliku omavalitsuse korralduse seaduse muutmise eelnõu väljatöötamist. Selle raames on arutluse all olnud ka maakonna arengustrateegiate ja kohalike omavalitsuste arengukavade selgem seostamine riigi pikaajalise arengustrateegiaga. Ühtlasi on sama eesmärk sõnastatud Riigivalitsemise teemalehe vajaliku muutuse A. <i>Suurendame valitsemise ühtsust ja tagame sujuva riigi toimimise</i> all olevas tegevuses "Strateegilise planeerimise (riigi, KOVide ja regionaalsel tasandil) ja riigieelarve korrastamine, sh riigi pikaajaliste sihtide ja aluspõhimõtete (nt kestlik areng, kultuur ja keel, regionaalareng, kliimaeesmärgid, sooline võrdõiguslikkus ja võrdsed võimalused) tervikliku käsitlemise tagamine ning ruumilise arengu koordineeritud kavandamine"</p>
<p>Iga strateegia tulemuslikkus on seotud mõõdikutega, mille alusel hinnatakse liikumise suunda ja kiirust. Oluline on sellised mõõdikud lisada valdkondade kaupa olemasolevasse strateegiasse.</p>	<p>Selgitame. Mõõdikud said "Eesti 2035" strateegia ja selle tegevuskava koostamise käigus kokku lepitud ministeeriumide analüüsiosakonna esindajatest koosneva töörühma kaasabil. Strateegia sisaldab nii aluspõhimõtete mõõdikuid, pikaajaliste sihtide mõõdikuid kui ka tegevuskava mõõdikuid. Kõik mõõdikud on esitatud tegevuskava lõpus olevas mõõdikute tabelis. Tegevuskava ülevaates on välja toodud ka peamiste mõõdikute trendid, kuid peame oluliseks siinkohal rõhutada, et strateegia "Eesti 2035" mõõdikud on valitud pikaajaliste sihtide hindamiseks. Kuna kajastatud mõõdikute viimased andmed ilmnevad kuni paariaastase viitega ning kõigi elluviidavate tegevuste mõju ei avaldu kohe mõõdikute aegridades, saab 2021. aastal tehtud tegevuste mõju mõõdikute kaudu hinnata alles mõne aasta pärast.</p>